

חנוכה

פתיחה

גלות בבל ושלטון יון

בית ראשון עמד מימות שלמה המלך 410 שנים עד לחורבנו על ידי מלכות בבל בשלטון נבוכדנצר. לאחר שבעים שנות חורבן נבנה בית שני על ידי עזרא הסופר ובית דינו בשנת 3408 לבריאת העולם.

בשנת 3442 לב"ע כבש אלכסנדר מוקדון את בבל, ומאז שלטו היונים בארץ ישראל, בתקופה ההיא החלה מלכות יון במלחמתה בתורת ישראל על ידי החדרת החכמה היונית, שכן אלכסנדר מוקדון היה תלמידו של הפילוסוף אריסטו היוני.

מלכות יון החשיכה עיניהם של ישראל

כתוצאה משלטון יון חלה ירידה רוחנית גדולה בעם ישראל, שכן באותה תקופה בטלה הנבואה מישראל, [ובמדרש תנחומא ואת השפן (ויקרא י"א ה') זו יון שהשפילה את התורה מפי הנביאים]. בתקופה זו גזר תלמי מלך מצרים [שהיה יוני] על חכמי ישראל לתרגם את התורה ליונית, וכתב בעל הלכות גדולות: 'בח' בטבת נכתבה התורה יונית בימי תלמי המלך והחושך בא לעולם שלשה ימים'.

בתקופה זו החלה גם תנועת הכפירה בתורה שבע"פ ע"י צדוק וביתוס ועל שמם נקראו 'צדוקים וביתוסים'.

הגזירות הקשות

52 שנה קודם סוף מלכותם החלו היונים בגזרות הקשות על עם ישראל. ואלו הם: שלא לשמור שבת. לבטל קידוש החודש. לבטל

ברית מילה. שלא יעסקו בתורה. כתבו לכם על קרן השור אין לכם חלק באלקי ישראל. שלא להזכיר שם שמים על פיהם. כל הנשאת תיבעל להגמון תחילה. שלא יטבלו מטומאתן. מי שיכתוב כתובה לאשתו יקרעו אצבעותיו. לבטל קרבן תמיד של שחר ושל בין הערבים. לבטל הדלקת הנר בביהמ"ק. לבטל את חג הסוכות. לאכול חזיר.

וכשנכנסו היונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל ופרצו בו י"ג פרצות.

מלחמת בית השמונאי ונס חנוכה

עד שבשנת 3590 לבריאת העולם נתן ה' בלבם של יוחנן כהן גדול חשמונאי ובניו לקדש מלחמה על היונים הרשעים ונמשכה המלחמה עד לשנת 3622 שהוא שנת 214 לבנין בית שני שאז ריחם ה' אלהי אבותם והושיעם וגברה ידם על היונים נצחום והרגום.

וכאשר באו לחנוך את ביהמ"ק עשרים וחמשה בכסליו היה, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן טהור שהיה מונח בחותמו של כהן גדול, ולא היה בו שמן להדליק אלא ליום אחד, ונעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים, עד שהביאו שמן טהור מתקוע שבצפונה של ארץ ישראל.

ומפני זה התקינו חכמים שבאותו הדור שיהיו שמונת הימים האלו שתחלתן מליל חמשה ועשרים בכסלו ימי שמחה והלל ומדליקין בהן הנרות בערב על פתחי הבתים בכל לילה ולילה משמונת הלילות להראות ולגלות הנס. (רמב"ם).

- א. ימי חנוכה הם ימי שמחה^א והלל ואסורים בהספד ותענית^ב, אבל מספידין לחכם בפניו^ג.
- ב. צידוק הדין אומרים בחנוכה כשם שאומרים בר"ח וחוד"מ ואף ביו"ט שני של גליות^ד.
- ג. ימי חנוכה מותרים בעשיית מלאכה, ונהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בחצי שעה שהנרות דולקות, כיון שנעשה הנס על ידי אשה^ה.
- ד. פסק מרן בשו"ע ריבוי הסעודות שמרבים בהם הם סעודות הרשות שלא קבעום למשתה ושמחה, ולכן לא נהגו אבותינו בריבוי סעודות בחנוכה^ו.
- ה. כמו כן לא נהגו באכילת מאכלי חלב בחנוכה^ז.
- ו. יש שנהגו לקרוא בשבת חנוכה מגילת אנטיוכוס^ח.

^א כ"ה לשון הרמב"ם פ"ג ה"ג, וכ"ה בלשון התכלאליל הקדמונים שכתבו 'והשמחה בשמונת ימי החנוכה ראוי מדברי החכמים',

^ב שו"ע תר"ע ס"א.

^ג שו"ע שם ס"ג.

^ד שתילי זיתים סי' תר"ע ציין ליו"ד סי' ת"ב סי"ג, לדבריו בסי' תקמ"ו ובסי' תרפ"ג סק"ב כתב דלא עדיף מיו"ט דאומרים בו צידוק הדין כמבואר ביו"ד סי' ת"א ס"ו.

^ה שתילי זיתים סי' ג' שלא כמנהג מקומות שהביא המשנ"ב סק"ג שאף האנשים אין עושים. וכן הוא מנהגינו שאין הנשים עושות מלאכה. (כ"ה בעריכת שלחן, וכן מסרו הגר"ש מחפוד שליט"א והגר"פ קורח שליט"א).

^ו [שלא כד' המפרשים (מעשה רוקח ועוד) בד' הרמב"ם [וכ"ה בתכלאליל כנ"ל] שיש מצוה בסעודות מדכתב שהם ימי שמחה].

^ז ראה ס' מצפנות יה"ת, שריבוי הסעודות היה מנת חלקם של הבחורים והילדים שהיו מתקבצים בקבוצות ועורכים סעודות ומשתה בשמחה וזמרה. וכ"ה מנהג רוב המקומות כפי שהשיבו הרבנים שליט"א, [אמנם ראה ס' יהדות חבאן בדורות האחרונים עמ' צ"ו שהיו נוהגים בסעודה].

^ח ויל"ע למה העלה רבינו השתילי זיתים הגהת הרמ"א סי' תר"ע בענין זה. ויש לציין שיש שנהגו באכילת זלאבייא. (הגר"ש מחפוד שליט"א). ומקור לאכילת מאכלים מטוגנים בשמן נמצא בדברי רבינו מיימון אביו של הרמב"ם הנדפס בקובץ שריד ופליט (קובץ א' ירושלים תש"ה) וז"ל אין להקל בשום מנהג ואפילו מנהג קל ויתחייב כל נכון לו עשות משתה ושמחה ומעשים לפרסם הנס שעשה השם יתברך עמנו באותם הימים ופשט המנהג לעשות סופגנין הנקראים בערבי אלספיני"ג והם הצפיחית בדבש ובתרגום האיסקריטין והוא מנהג הקדמונים משום שהם קלויים בשמן זכר לברכתו וכו' עיי"ש. (מובא בס' מנהג ישראל תורה).

^ט יש שנהגו לקרותה בעת סעודת שבת בג'עלה, ויש שנהגו לקרותה בביהכנ"ס אחר קריאת התורה. (הרבנים שליט"א).

- ז. מצות נר חנוכה מצוה חביבה היא עד מאד וצריך אדם להזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו, אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק.⁷
- ח. אין דיין מכירת כסות אלא בכסות של חול אבל בכסות של שבת לא ימכור אפילו להדלקת נר שבת וכ"ש לנר חנוכה כיון שנאמר בשבת 'וכבדתו' בכסות נקיה".⁸

נר איש וביתו

- ט. המנהג הפשוט שבלילה ראשון מדליק בעל הבית נר אחד, ומכאן ואילך מוסיף בכל לילה נר אחד,⁹ עד שבליל אחרון יהיו שמונה".¹⁰ ואין בעל הבית מדליק נרות כמנין אנשי הבית",¹¹ ואין בני הבית מדליקין נרות לעצמם אלא כל בני הבית יוצאים בהדלקת בעל הבית.
- י. בחור ישיבה יוצא ידי חובה במה שמדליקין עליו בבית הוריו,¹² וראוי לשמוע את הברכות מחבירו שמדליק בישיבה בברכה,¹³ ואם רוצה להדליק בעצמו ידליק בלא ברכה".¹⁴

⁷ רמב"ם פ"ד מחנוכה.

⁸ כן עולה מדברי רבינו מהרד"ם בחידושיו רביד הזהב סי' תרע"א.

⁹ רמב"ם פ"ד ה"ג, ושתיילי זיתים משמו.

¹⁰ שו"ע תרע"א ס"ב.

¹¹ כסברת הרמב"ם, ועי' בשו"ת פעו"צ ח"א סי' קנ"ח שהביא תשו' פרח שושן שהוכיח שמנהג ארץ מצרים בכמה דברים היפך סברת הרמב"ם ובין הדוגמאות ציין להדלקת נ"ח.
¹² שו"ת החיים והשלום למהר"ח כסאר זצ"ל סי' קצ"ח, וכן השיב מהר"י צובירי זצ"ל לשואל (בע"פ).

¹³ כ"כ בשו"ת החיים והשלום שם לחוש לד' המרדכי דאף במדליקין עליו בביתו צריך לברך ברכות הרואה, וכל זה הוא לחוש לכתחילה, אך מעיקר דינא קי"ל כד' מרן סי' תרע"ו ס"ג דבמדליקין עליו בביתו אינו מברך ברכת הרואה, ומה"ט לא העלה בשתיילי זיתים שם ד' מג"א וט"ז שחשו לד' המרדכי.

¹⁴ מהר"י צובירי זצ"ל בתשובתו לשואל (בע"פ).

יא. יש להדליק הנרות במנורה שבה יש ח' נרות בגוף אחד ולא בכוסיות נפרדות^ה, וכן מנהג אבותינו להדליק במנורה הנקראת בל"ע "מִסְרֵגָה" והיא עשויה בית קיבול אחד ובראשה שמונה פיות להניח בהם הפתילות, יש מהן העשויות בעיגול [שלם או חצי עיגול], ויש העשויות במאורך כמין מלבן, יש מקומות שנהגו להדליק נרות החנוכה באלו העשויות בעיגול^ט, ויש מקומות שנהגו להדליק באלו העשויות כמלבן. בזמן האחרון יש שנהגו להדליק בחנוכת פח שיש בה שמונה גביעים^ז.

יב. ברוב המקומות לא נהגו להדליק שמש יחד עם הנרות שהדליקו לשם חנוכה^ח, אבל בדרך כלל היה נר בסמוך למנורה שניתן להשתמש לאורו^י.

השמן והפתילות

יג. יש להדליק בשמן היותר צלול וזך ומצוה מן המובחר בשמן זית^י.

יד. צריך להניח שמן בנר כשיעור שידלק עד שתכלה רגל מן השוק שהוא חצי שעה, ואם לא נתן בה שמן כשיעור זה חוזר ומדליק^כ, בלא ברכה^י.

^ה רבינו מהרד"ם שו"ת רביד הזהב סי' ה'.

^ט כן היה המנהג מתחילה בצנעא וערי מרכז תימן, ואע"ג דכתב הרמ"א תרע"א ס"ד שיהיו הנרות בשוה ולא בעיגול, כבר תמה עליו רבינו ברכיד הזהב וציין לדברי הפר"ח שהשיג על הרמ"א בזה. ובדורות האחרונים שמענו מהרבנים ומזקנים שגם במקומות הנ"ל נהגו להדליק כמלבן, או בחצי עיגול.

^ז מצפונות יה"ת עמ' קל"א, וכן נהג הראב"ד האחרון הגר"י יצחק הלוי זצ"ל, שמנורתו נמצאת למשמרת ביד יוצאי חלציו.

^ח מפי הרבנים שליט"א, וכן מתבאר בדברי השתילי זיתים שהשמיט הגהת הרמ"א בסי' תרע"ג ס"א שהביא מנהג הנחת השמש, והטעם הוא כמבואר לקמן הערה ל"ט, אמנם הגר"מ צובירי שליט"א מסר שמנהגם להדליק שמש והיה מקומו קבוע במנורה במקום גבוה יותר.

^י הגר"ע בסיס שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א.

^כ רמ"א תרע"ג ס"א. ובתימן הדליקו בשאר שמנים כיון שלא היה שמן זית מצוי. (הרבנים שליט"א).

טו. נר חנוכה מניחו על^כ פתח ביתו הסמוך לרשות הרבים מבחוץ, היה דר בעליה שאין לו פתח פתוח לרשות הרבים מניחו בחלון הסמוך לרשות הרבים^{כז}.

טז. בשעת הסכנה מניחו על שלחנו ודיו, וצריך נר אחר בתוך הבית להשתמש לאור^{כח}.

יז. בחוץ לארץ היו אבותינו מדליקים נרות חנוכה בקומה התחתונה על יד הפתח מבפנים^{כט}, על מדף מיוחד הקבוע בכותל, או באשנב שבכותל, ולא בפתח הפתוח לרשות הרבים^ל.

יח. מצוה להניחו בטפח הסמוך לפתח משמאל כדי שתהא מזוזה מימין ונר חנוכה משמאל^{לא}.

^{כז} שו"ע תרע"ב ס"ב ותרע"ה ס"ב.

^{כח} שתילי זיתים תרע"ה סק"י, וכן הכרעת המשנ"ב סק"ח בשם החמד משה ונשמ"א, וכ"כ הפמ"ג משב"ז סק"ג, וכ"ז שלא כד' הפר"ח.

^{כט} ברביד הזהב פי' רבינו דמדאמרינן בס"ז מצוה להניחו בטפח הסמוך לפתח שמעינן דהאי 'עלי' ר"ל סמוך לפתח כמו ועליו מטה מנשה.

^ל שו"ע תרע"א ס"ה.

^כ שו"ע שם, שתילי זיתים סקי"א. ובחי' ברביד הזהב כ' רבינו לדקדק מלשון הרמב"ם ורש"י דא"צ להדליק נר אחר אלא במקום שבשאר ימים מדליקין שם נר להשתמש לאורו, וכן העלה בבאור הלכה דקדוק זה ברש"י [אך לא דקדק כן בל' הרמב"ם], ומשום כך לא נהגו אבותינו בהדלקת השמש כמובא לעיל.

^{כא} דברי ש"ח עמ' רע"ו.

^{לב} וטעמם או משום הרוח שנוצר בתשו' הגאונים דדמי לשעת הסכנה, או משום הגויים והגנבים שהוזכר בראשונים [עי' רבינו ירוחם וארח"ח], ואעפ"י כן השמיט רבינו השתילי זיתים את הגהות הרמ"א בסי' תרע"א ס"ז וס"ח וסי' תרע"ב ס"ב וסי' תרע"ז ס"ב שהזכיר את המנהג להדליק בפנים, משום שחלוק הוא ממנהג אשכנז, שהם נהגו להדליק בפנים לגמרי באופן שאין ההיכר אלא לבני הבית, אולם באופן שהדליקו אבותינו לא הדליקו בתוך בית המגורים אלא בקומה התחתונה באופן שעדיין יש היכר קצת גם לבני רה"ר ולא רק לבני הבית, ועל כן נוהג בו כל דיני הגמ' והשו"ע שהיו למדליק על פתח החצר מבחוץ. [ומה שהעלה רבינו בסי' תרע"א ס"ק י"ד ותרע"ח סק"א את דברי המג"א היינו משום דנפ"מ לשעת הסכנה שמדליקין בפנים מעיקר דינא דגמ', ואדרבא מלשונו שם ושם מוכח שאין זה מנהגינן]. ויש לציין עוד שהגר"ש מחפורד אמר שיש שנהגו להניח מבחוץ, ולפי"ז ניחא יותר ד' השתילי זיתים. מאידך הגר"מ צובירי שליט"א והגר"א אריה שליט"א אמרו שהמנהג להניח על פתח הבית מבפנים באופן שאין היכר רה"ר כלל.

^{לד} שו"ע תרע"א ס"ז.

יט. צריך להניחו למעלה משלשה טפחים, ומצוה להניחו בתוך עשרה טפחים^{לב}, ואפילו בזמן שמדליקים בפנים^{לג}, והדר בעליה מניחה בחלון אע"פ שגבוה מעשרה טפחים^{לד}.

כ. אין להניח הנר למעלה מעשרים אמה, ואם הניחו למעלה מעשרים אמה לא יצא, אלא יכבנה וימעטנה ויחזור וידליקנה^{לה}.

זמן ההדלקה

כא. המנהג להדליק עם צאת הכוכבים^{לו}, ונהגו להדליק אחר היציאה מתפלת ערבית^{לי}, ויש שנהגו להדליק בין מנחה לערבית^{לח}.

כב. כשהגיע זמן ההדלקה אסור לאכול או ללמוד עד שידליק, ואם התחיל פוסק^{לט}.

^{לב} שו"ע תרע"א ס"ו, וכ"פ מהר"י ונה.

^{לג} שתילי זיתים ס"ק י"ד וכמ"ש"כ מרן בב"י שכן נוהגים כל המדקדקים דלא כמרדכי שכתב שאין דין זה נוהג בזמן שמדליקין בפנים. וכן אמרו הגר"ש מחפור שליט"א והגר"א אריה שליט"א. אמנם הגר"ע בסיס שליט"א הגר"מ צובירי שליט"א הגר"פ קורח שליט"א אמרו שלא נהגו לדקדק בזה.

^{לד} שתילי זיתים שם.

^{לה} שו"ע תרע"א ס"ו, שתילי זיתים ס"ק י"ז בשם הב"י. וכ' הפר"ח שאפי' בירך צריך לחזור ויברך כיון שלא יצא יד"ח בהדלקה הראשונה, [ויל"ע למה לא העלה רבינו בשתילי זיתים את דבריו כמו שהעלה דבריו בסי' תרע"ב סק"ג וסק"ח, ויתכן משום פשיטותו דכיון דלא יצא פשיטא דצריך לחזור ולברך, ועי' בפמ"ג א"א סק"ז שדן במדליק בבית די"ל שלא יברך כיון די"א שבבית הניחו למעלה מכ' אמה יצא, ובכה"ח ס"ק נ"ג השיב דשאני הכא דהסיח דעתו והוי מעשה חדש וכו', ול"ז להבין דבריו הא כיון די"א שיצא מה בכך שהסיח דעתו הא כבתה אין זקוק לה, ואי משום דכיבה במזיד הא נקטינן דאף במזיד אין חוזר ומברך].

^{לז} כלשון מרן בשו"ע תרע"ב ס"א 'עם סוף שקיעתה', וכפי' רבותינו בשתילי זיתים סי' תרע"א, ועץ חיים ק"ס ב' דהיינו צאת הכוכבים. [ועי' שו"ת מהר"י פראגי' סי' מ"ז שמפרש גם בד' הרמב"ם דהיינו צאת הכוכבים].

^{לח} שתילי זיתים תרע"א ס"ק כ"ב, עץ חיים שם, מהר"ח כסאר שו"ת החיים והשלום סי' קצ"ז שכן מנהג העולם, מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה.

^{לח} וחילוק המנהג נבע בדרך כלל מזמן תפלת ערבית שבמקומות שהתפללו ערבית בצאת הכוכבים הדליקו קודם ערבית, ובמקומות שהקדימו להתפלל הדליקו אחר תפלת ערבית, כמתבאר עיקר זה מדברי רבינו מהרי"ץ בע"ח ק"ס ב'.

^{לט} שתילי זיתים תרע"ב סק"ב, משנ"ב סק"י.

כג. לא הדליק מיד בצאת הכוכבים ידליק עד שתכלה רגל מן השוק ויקיים עיקר המצוה, ובאופן זה אין צריך להניח אלא מה שנשאר שיעור שידלק עד שתכלה רגל מן השוק^מ.

כד. עבר זמן שתכלה רגל מן השוק אע"פ שהפסיד מצוה כתקנה, מדליק והולך כל הלילה^{מא} בברכה^{מב}.

כה. מי שהוא טרוד יכול להקדים ולהדליק בברכה מפלג המנחה ולמעלה, ובלבד שיתן בה שמן עד שתכלה רגל מן השוק^{מג}.

סדר ההדלקה והברכות

כו. המדליק בלילה הראשון מברך קודם ההדלקה^{מד} שלש ברכות להדליק נר שלחנוכה^{מה}, שעשה נסים, ושהחיינו, ובשאר הלילות מברך להדליק ושעשה נסים.

^מ שתילי זיתים סק"ו בשם מג"א ופר"ח. ויל"ע באופן זה אם מדליק על הפתח או מדליק בפנים כיון שכבר כלתה רגל מן השוק, ובפשוטו נחלקו בזה הראשונים דמדברי הרשב"א בחי' שבת כ"א ב' משמע שמדליק בחוץ, וד' הריטב"א שם שמדליק בפנים דומיא דשעת הסכנה, ואכמל"ב. ואיכא נפ"מ בזה גם לגבי שיעור השמן שבנר דאי נימא דמדליק בחוץ, א"צ ליתן שיעור חצי שעה דלא גרע ממי שמדליק אחר הזמן שא"צ ליתן שמן אלא עד שתכלה רגל מן השוק, ואם מדליק בפנים י"ל דצריך שיעור חצי שעה דומיא דמש"כ הפר"ח והפמ"ג לזמן שמדליקין בפנים, וכ"ה במשנ"ב תרע"ב סק"ה.

^{מא} שו"ע תרע"ב ס"ב, והעלהו גם בעץ חיים ק"ס ב', וזה דלא כשיטת הרמב"ם דאחר חצי שעה אינו מדליק.

^{מב} שתילי זיתים שם ס"ק ח'. והשמיט רבינו דברי מג"א סק"ו שכתב דדוקא אם בני הבית נעורים, אלא העיקר בד' מרן דפסק כשיטת תשובת רש"י והרשב"א וסיעתם דדין עד שתכלה רגל מן השוק אינו אלא למצוה מן המובחר, ולכן אינו תלוי אם בני הבית נעורים. וכ"כ בערך השלחן בד' מרן, גם מהרי"ץ בע"ח סתם הדברים דמדליק והולך כל הלילה ולא הביא דברי מג"א, והיינו כשיטת רבו, ובמקום אחר הארכנו בזה.

^{מג} שו"ע תרע"ב ס"ב, שתילי זיתים סק"ג. משנ"ב סק"ב, ועי' גם שתילי זיתים תרע"ב ס"ק כ"ב שעל זה סמכו להדליק בביהכנ"ס קודם צאת הכוכבים. ומבואר דד' רבינו השתילי זיתים דמש"כ מרן בלשון יש מי שאומר אינו כסתם ויש אומרים דהלכה כסתם, אלא משום שלא נזכר דין זה בשאר ראשונים, וכמו שהעלה כן בברכ"י כאן בד' מרן. [ודלא ככה"ח סק"י בשם תפלה לדוד ובית עובד].

^{מד} כל הברכות צריך לברך קודם ההדלקה, רמ"א תרע"ו ס"ב, וכ"ה בלשון תכלאל קדמונים המיוחס למהר"י בשירי.

^{מה} כ"ה נוסחת התכאליל, שתילי זיתים סק"ג, עץ חיים ק"ס ב', ושו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' קמ"ג, נחלת יוסף מנהגים, סדור כנסת הגדולה ח"א עמ' תקפ"ב.

כז. בלילה הראשון מתחיל להדליק בנר היותר ימיני, ובלילה השני כשיוסיף נר נוסף יברך על הנר הנוסף שהוא היותר שמאלי ויפנה לימין להדליק שאר הנרות^מ.

כח. אחר שהדליק הנר הראשון אומר הנרות הללו אנו מדליקין וכו'^מ, ואין מנהגינו להקפיד במנין התיבות^מ.

כט. מי שלא ברך שהחיינו בלילה הראשון מברך בליל שני או בשאר הלילות בשעת ההדלקה^מ.

אשה וקטן

ל. נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו הנס', ואף מוציאות את האנשים ידי חובה^נ.

לא. יש אומרים שקטן שהגיע לחינוך מוציא ידי חובה אף לגדולים, וכן נהגו בכמה מקהילות תימן שהקטנים מדליקין עבור נשים שאין להם מי שידליק עבורן^נ, והכל תלוי במנהג^נ.

הדלקה על ידי שליח

לב. אדם שכבר הדליק וחוזר להדליק עבור אשה שאין לה בעל וכיוצ"ב יכול לחזור ולברך בהדלקה זו, בתנאי שעומדת שם ושומעת הברכה, אבל אם אינה שם אינו יכול לברך^נ.

^מ שו"ע תרע"ו ס"ה, שתילי זיתים שם, עץ חיים קס"א א' שכ"ה מנהגינו, סדור כנסת הגדולה ח"א עמ' תקפ"ב.

^מ שו"ע תרע"ו ס"ד, שתילי זיתים סק"ח, ואע"פ שלא נזכר זה בתכאליל הקדמוניות, כבר נתפשט המנהג בפי הכל לאמרו כמש"כ בע"ח קס"א א' וכ"ה בתכאלל מהר"י משתא.

^מ שתילי זיתים סק"ח. וכ"מ מנוס' כנה"ג [שכנראה אותו נוס' משתלשל ובא מימות השתילי זיתים]. וכ"מ גם בנוס' ע"ח. ועי' עוד במאמר מקור התפילות בחוברת זו בארוכה.

^מ שו"ע תרע"ו ס"א שתילי זיתים סק"ג בשם הלבוש, ועי' שעה"צ סק"ג.

^נ שו"ע תרע"ה ס"ג.

^נ שתילי זיתים ס"ק י"א.

^נ מנהג זה קיים בכמה מקומות ראה לדוגמא ס' פעולות צדיק (היבי"ע) עמ' נ"ז על מנהג זה בעיר רדאע, וס' יהדות חבאן בדורות האחרונים עמ' צ"ה. [וכן שמענו מזקנים כן]. אמנם הגר"ש קורח שליט"א בספר עריכת שלחן כתב שמנהגינו שאין הקטן מוציא את הגדול בהדלקה, [אך מה שלמד כן מדברי השתילי זיתים צ"ע לענ"ד], וכן הגר"א אריה שליט"א אמר שבמקום שהיה אדם גדול שידליק לא היו מניחין לקטנים להדליק.

^נ שתילי זיתים ס"ק ט"ו, וכפי הנראה כיון רבינו לרמוז על קיום מנהג זה.

לג. אכסנאי שאין מדליקין עליו בביתו צריך לתת פרוטה לבעל הבית להשתתף עמו בשמן [ובפתילות] של נר חנוכה, ואם מקנה לו בעה"ב חלק בשמן [ובפתילות] במתנה א"צ להשתתף בפרוטה^{נז}. ואין צריך בעה"ב להוסיף שמן עבור המשתתף^{נו}.

לד. אם יש לאכסנאי פתח לעצמו הפתוח מחדרו לחצר או לרה"ר אע"פ שמדליקין עליו בביתו או שמשתתף עם בעל הבית צריך להדליק בפתחו אע"פ שאינו מיוחד לו אלא לשינה ואכילתו על שולחן בעל הבית^{נא}, אך לא יברך על הדלקה זו^{נב}.

לה. בן הדר אצל אביו וחלוקים באכילתם שאין הבן סמוך על שלחן אביו, יש אומרים שאין מועיל בזה השתתפות בפרוטה וכל אחד ואחד צריך להדליק^{נא}, ויש אומרים שאף בזה מועיל להשתתף בפרוטה עם אביו^{נב}.

^{נז} שתילי זיתים תרע"ו סק"ג כיון שהמצוה מוטלת על גוף האדם.

^{נח} שתילי זיתים תרע"ז סק"א, עץ חיים ק"ס ב'.

^{נח} שתילי זיתים שם.

^{נח} שלחן ערוך שם.

^{נח} שתילי זיתים סק"ג בשם כה"ג מטעם שכל הדלקה זו אינה אלא משום חשדא דומיא דחצר שיש לה שני פתחים, ועי' הכה"ג דמשמע דאף במקום שאין מדליקין עליו בביתו אינו מברך, וצ"ל דאיירי באופן שמשתתף עם בעה"ב ויוצא בהדלקתו כיון שמקום אכילה עיקר ובוזה כיון שהדלקה בפתחו אינה אלא משום חשדא אינו מברך עליה. והדבר מדוקדק בדברי רבינו שפתח דלא סגי במה שמדליקין עליו בביתו או שמשתתף עם בעה"ב ור"ל דאיירי שיוצא עיקר חובתו בא' משני אופנים אלו ואפ"ה חייב להדליק משום חשדא ובוזה לא יברך. [ואמנם המג"א כתב להשיג על דברי הכה"ג מכח דברי הרמ"א בס"ג, אך לא העלה רבינו דבריו כיון דלא נקטינן כדברי הרמ"א ולכן לא העלה רבינו הגהה זו בס"ג].

^{נח} שתילי זיתים תרע"ז סק"ד בשם הפר"ח והוסיף שכ"מ ד' מרן השו"ע, וכן סבר מהרי"ץ בע"ח מהדר"ק ק"ס ב'.

^{נח} שו"ת פעולת צדיק ח"ב סי' ע"ד וחזר בו ממש"כ בע"ח מהדר"ק וציין בעץ חיים מהדר"ב למה שהעלה בתשו' הנ"ל.

לו. מי שלא הדליק נר חנוכה וגם אין עתיד להדליק באותו הלילה וגם אין מדליקין עליו בתוך ביתו כשרואה^{סא} נר חנוכה מברך שעשה נסים ובלילה ראשון מברך גם שהחיינו^{סב}.

איסור השתמשות לאור נר חנוכה

לוז. אסור להשתמש לאור של נר חנוכה ואפילו תשמיש עראי שאין צריך עיון יפה אסור, ואף תשמיש של קדושה אסור^{סג}.
לח. ללכת לאור נר חנוכה מותר שאינו נקרא תשמיש^{סד}.
לט. לאחר שדלק הנר כשיעור חצי שעה מותר לכבות הנר או להשתמש לאורו^{סה}.

כבתה אין זקוק לה

מ. כבתה נר חנוכה קודם חצי שעה אין צריך לחזור ולהדליקה, ואפילו כבתה בע"ש קודם שקיעת החמה, והוא הדין אם כיבה את הנר בשוגג^{סו}, אבל אם כיבה במזיד צריך לחזור ולהדליקה בלא ברכה^{סז}.

מא. אע"פ שכבתה אין זקוק לה מצוה מן המובחר לחזור ולהדליקה בלא ברכה, בפרט כבתה בע"ש^{סח}, אך יזהר שלא ידליקנה מנר של מצוה^{סט}.

מב. אין להניח את הנרות במקום הרוח, ואם הניחם במקום הרוח וכבו, צריך לחזור ולהדליקם בלא ברכה^ע.

^{סא} ואין חיוב לראות את הנרות אלא אם רואה מברך. שתילי זיתים סק"ו בשם הפר"ח סי' תרע"ז.

^{סב} שו"ע תרע"ו ס"ג.

^{סג} שו"ע תרע"ג ס"א שתילי זיתים סק"ד.

^{סד} שתילי זיתים סק"ד בשם מהריק"ש.

^{סה} שו"ע תרע"ב ס"ב. ולא העלה רבינו השתילי זיתים שיטות הפוסקים המחמירים שהובאו בט"ז כאן ובמג"א סי' תרע"ז.

^{סו} שו"ע תרע"ג ס"ב.

^{סז} שעה"צ תרע"ב ס"ק ל"ב.

^{סח} שתילי זיתים ס"ק י"ג בשם מג"א.

^{סט} שתילי זיתים תרע"ד סק"ג בשם שכ"ג.

מג. מדליקין ומברכים בביהכנ"ס משום פרסומי ניסא^א, לפי שיש בזה פרסום גדול וקידוש שמו יתברך כשמברכים אותו במקהלות^ב. ומניחין המנורה בכותל דרום ומסדר הנרות בין מזרח למערב^ג באופן שפני המדליק לכיוון דרום^ד, ומתחיל ביום ראשון בנר היותר ימיני שהוא בצד מערב ולמחרת בנר הסמוך לו כדי שיפנה לימין.

מד. נהגו להדליק בביהכנ"ס בין מנחה לערבית^ה, ואף באופן שמתפללין ערבית קודם צאת הכוכבים^ו, ומכל מקום כשמתפללים קודם צאת הכוכבים טוב להדליק אחר קדיש תתקבל דערבית^ז, וכן הנהיג רבינו מהרד"ם בביהכנ"ס של הנשיא רבי שלום הכהן עראקי זצ"ל. וכ"כ רבינו מהרי"ץ בעץ חיים^ח.

מה. לא נהגו להדליק בבית הכנסת בשחרית^ט.

^א שתילי זיתים תרע"ג ס"ק י"ג.

^א שו"ע תרע"א ס"ז, ונתקבל מנהג זה בכל גלילות תימן כמובא בתכלאל מהר"י ונה, ועץ חיים ק"ס ב', מהרש"י הלוי זצ"ל דברי ש"ח עמ' רע"ו, מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה, ואע"פ שלא נזכר ברמב"ם או בתכאליל הישנות.

^ב שתילי זיתים ס"ק כ"א בשם מרן בב"י. וז"ל מהר"י ונה וכשם שמברך על הבתים כשמדליקין ג' ברכות כך צריך לברך על שלבתי כנסיות שהם נקראו מקדש שנאמר ואהי להם מקדש מעט בגוים אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות. ע"כ. משמע מלשונו שטעם הברכה בביהכנ"ס משום דומיא דמנורה הוא.

^ג כדברי מרן בב"י שכן המנהג הפשוט וכרבי במנחות צ"ח ב' דכך היו מסודרין הנרות במנורת ביהמ"ק וכפסק הראב"ד פ"ג מבית הבחירה הי"ב, ורש"י בפ"י החומש, ושלא כד' הרדב"ז בתשו' ח"ג סי' תק"י שיש להניח הנרות בביהכנ"ס מצפון לדרום כר"א בר"ש במנחות שם שפסק הרמב"ם כותיה.

^ד כן המנהג כדמוכח מלשון מרן בב"י, ודלא כמשנ"ב ס"ק מ"ג בשם תשובת חת"ס או"ח סי' קפ"ו, וכפי שהעירו כמה מחכמי הזמן ע"ד החת"ס, עי' ס' פסקי תשובות.

^ה רמ"א תרע"א ס"ז. וכ"ה בנחלת יוסף מנהגים.

^ו שתילי זיתים ס"ק כ"ב.

^ז שתילי זיתים תרע"א, עץ חיים ק"ס א'.

^ח ק"ס ב'.

^ט דברי ש"ח עמ' רע"ו.

הדלקה בערב שבת

מו. בערב שבת מדליקין מבעוד יום קודם הדלקת נרות שבת^פ.
מוז. בביהכנ"ס מדליקין קודם הקבלת שבת^{פא}, ויש שנהגו להדליק
קודם תפלת מנחה^{פב}.

הדלקה במוצאי שבת

מח. במוצאי שבת מדליק נרות חנוכה ואח"כ מבדיל בין בבית
הכנסת ובין בבית^{פג}, ויש שנהגו בבית להבדיל ואח"כ להדליק
נרות חנוכה^{פד}.

מט. שכח ולא הבדיל בתפלה יבדיל על הכוס ואח"כ ידליק, וזה
דוקא ביחיד אבל בצבור אומר ברוך המבדיל וידליק ואח"כ
יבדיל על הכוס^{פה}.

הנותר מן השמן והפתילות

נ. הנותר מן השמן והפתילות הצריך לשיעור הדלקה או באופן
שנתן יותר משיעור והקצהו בפירוש למצוה הרי זה אסור
בהנאה ועושה לו מדורה לשרפו^{פי}.

^פ שו"ע תרע"ט.

^{פא} שתילי זיתים תרע"א ס"ק כ"ב, והשמיט דברי הרמ"א שכתב דיש נוהגין להדליק קודם מנחה,
כיון שמנהג צנעא להתפלל תפלת מנחה בעש"ק בעוד היום גדול.

^{פב} הגר"א אריה שליט"א, וזה כמנהג שהביא הרמ"א הנ"ל. [ומתבאר מזה שלא נהגו אבותינו
להקדים תפלת מנחה בעש"ק של חנוכה ודלא כהפוסקים שכתבו להקדים תפלת מנחה עי'
נזירות שמשון דה"ח פמ"ג תרע"ב א"א סק"ו, ובא"ח].

^{פג} רמ"א תרפ"א ס"ב ושתילי זיתים שם סק"א, וכ"מ בעץ חיים קס"א א', דברי שלום חכמים עמ'
רע"ו, שו"ת החיים והשלום סי' קי"ז, ולהבחל"ח העידו על המנהג הגר"ש מחפור שליט"א,
הגר"מ צובירי שליט"א, הגר"פ קורח שליט"א.

[ולא נהגו לברך בורא מאורי האש קודם הדלקת נ"ח אף הנוהגים כן קודם קריאת המגילה שלא
כדברי עץ חיים בשם פרח שושן כלל ג' סי' ב', ובאמת לא נזכר בפר"ש לענין חנוכה אלא לענין
קריאת מגילה ות"ת עיי"ש, אלא דס"ל למהרי"ץ דה"נ נהנה מאור הנר שמדליק לאורו את הנ"ח
ונמצא שנהנה מאור הנר ויש לו לברך].

^{פד} הגר"ע בסיס שליט"א, וכן מסר הגר"פ קורח שליט"א שיש נוהגים כן, וכן מנהג רבים
בקהילותינו.

^{פה} שתילי זיתים תרפ"א סק"ב.

סדר התפלה וקריאת התורה בחנוכה

נא. במזמור ארוממך שאחר הודו מוסיפים פסוק מזמור שיר חנוכת הבית לדוד.

נב. יש מהשאמי שנהגו שאין אומרים פסוק והוא רחום כיון שאין בימים אלו נפילת פנים^{פא}.

נג. בתפלה בברכת מודים מוסיפים על הנסים, שכח ולא אמר אם נזכר קודם שחתם בשם חוזר, ואם אחר שחתם בשם אינו חוזר^{פב}.

נד. גומרים את ההלל בברכה תחלה וסוף, יש שנהגו לקרותו בקירו^{פט}, ויש שנהגו לקרותו יחדיו בנעימה^צ.

נה. קריאת התורה – בחנוכה קורין בפרשת הנשיאים שבפרשת נשא, ביום ראשון של חנוכה כהן פותח וקורא בברכת כהנים וידבר ה' עד לפני המשכן^{צא}, לוי עד לחנוכת המזבח^{צב}, וישראל קורא עד נחשון בן עמינדב.

^{פא} שו"ע תרע"ז ס"ד. המנהג שנהגו בקהילות בתימן לסחוט השמן מן הפתילות ולהשתמש בו לנר ביהכנ"ס (ראה מצפונות יה"ת עמ' קל"ב) או לסגולה (ראה עריכת שלחן), נראה שהטעם הוא משום ששמן זה הוא כשמן הנותר על השיעור שלא הוקצה למצותו.

^{פב} כ"כ בתכלאל מהר"י ונה [מתפרסם מכת"י בגליון זה] עפ"י דברי מהר"ס קורח זיע"א בספר היראה, וכן נהגו במחוז דמאר כמ"כ הגר"ח דחבש שליט"א בסדור שתילי זיתים.

^{פג} שו"ע תרפ"ב ס"א. וכתב בשתילי זיתים סק"ג בשם הט"ז שיכול לומר אחר שגמר התפלה בלשון בקשה תעשה לנו נסים כשם שעשית לאבותינו וכו'.

^{פט} כן נהגו ברוב קהילות הבלדי, ומקצת מקהילות השאמי. וחיזק לקיים מנהג זה מהר"י צאלח זיע"א בשו"ת פעולת צדיק ח"א סי' מ"ח ועץ חיים ח"ב ל"ה ב'.

^צ כן המנהג ברוב קהילות השאמי ראה סדור כנסת הגדולה ח"ב עמ' תקי"ב. וכן הובא בגליון בית הלל קובץ ה' עמ' י"ב בהערה שכן מנהג כל בתי הכנסת השאמי בעי"ת צנעא. ע"כ. וכן נהגו גם במקצת מקהילות הבלדי. ושינוי המנהג הקדום נעשה על ידי מהר"ד חותר זיע"א בביהכנ"ס שרעבי שעמד בראשה [כמובא בדברי מהר"ש מנצורה בקובץ בית הלל שם וגילה בחלום שטעמו עפ"י חכמת האמת, ובסערת תימן עמ' ט"ו] ובעיקר ע"י מהר"ד משרקי זיע"א כמבואר בתשובתו ברביד הזהב סי' י"א טעמו ונימוקו.

^{צא} שתילי זיתים תרפ"ד סק"ג, וכן המנהג בין בשאמי בין בבלדי. [ודע דהמנהג הקדום עפ"י התיגאין לקרוא לכהן ברכת כהנים בלבד כמו שהביא מהר"י צובירי זצ"ל בסידור כנסת הגדולה ח"ג עמ' רי"ו].

^{צב} שתילי זיתים תרפ"ד סק"ג.

נו. ביום שני ושאר הימים כהן קורא עד מלאה פר אחד בן בקר, לוי עד ביום השלישי, וישראל חוזר וקורא כל הפרשה ביום השני וכו'.²³

נו. ביום השמיני כהן קורא עד ביום התשיעי לוי קורא עד ביום העשירי ישראל קורא עד כן עשה את המנורה.²⁴

נח. מוסיפים אחר שיר של יום מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, ויש בשאמי שנהגו שאין אומרים שיר של יום אלא מזמור שיר חנוכת הבית בלבד.²⁵

ראש חודש טבת

נט. ראש חודש טבת שחל בחול מוציאין שני ספרים, בראשון קורין שלשה בקריאת ראש חודש, ומוציאין ספר שני ואומרים בזמן הוצאתו מזמור שיר חנוכת הבית לדוד וקורא הרביעי בחנוכה.

ס. טעו בר"ח טבת שחל בחול והתחילו לקרוא בשל חנוכה כיון שהתחיל ובירך על של חנוכה לא יפסיק אלא ישלימו קריאת חנוכה ויקראו אח"כ של ר"ח²⁶, ויש אומרים שיפסיק ויקרא בשל ר"ח²⁷.

²³ ראה תשובת הגאון מהר"י קורח זיע"א בס' משכיל דורש עמ' רי"ב שאם טעה החזן וקרא עם הראשון כל הפרשה, מכל מקום יחזור ויקרא עם השני כל הפרשה וכן עם השלישי, ולא יחלק הפרשה לשני ולשלישי, עיי"ש הטעם והובא בעריכת שלחן כאן.

²⁴ שולחן ערוך תרפ"ד ס"א, אע"פ שלד' הרמב"ם אין קורין אלא עד סוף פרשת הנשיאים וכ"ה בתכאליל העתיקים, מ"מ נתפשט המנהג בין בשאמי בין בבלדי כדברי מרן בשו"ע לקרוא עד כן עשה את המנורה וכ"ה בתכאליל המאוחרים [כגון מהר"י ונה] כמש"כ מהר"י צובירי זצ"ל כנסת הגדולה ח"א עמ' תקפ"ח ותקפ"ט, והוסיף שמנהג זה הוא העתיק בעולם שכן הובא כבר במסכת סופרים ובדברי רס"ג וס' האשכול והרד"א.

²⁵ כמבואר בשתילי זיתים סי' קל"ד ס"ק י"ב, וסדור כנסת הגדולה, וכ"כ בספר נחלת יוסף מנהגים.

²⁶ שתילי זיתים תרפ"ד ס"ק י"ד והשמיט הגהת הרמ"א שכתב להפסיק ולקרוא בשל ר"ח. וכן הסכמת רוב האחרונים כמש"כ בבה"ל שם.

²⁷ עץ חיים קס"ג א' העלה שיטת הרמ"א.

סא. בשבת של חנוכה מוציאים שני ספרים באחד קוראים שבעה קרואים בפרשת השבוע ומוציאים ספר שני לקרוא בשל חנוכה, ובזמן הוצאתו אומרים מזמור שיר חנוכת הבית לדוד^{צח}, אחר קריאת ספר שני למנהג השאמי אומרים קדיש^{צט}, ולמנהג הבלדי אינו אומר קדיש.

סב. ומפטירים רני ושמחי (זכריה ב' י"ד - ד' ט'), ואם חלו שתי שבתות

בחנוכה מפטירין בשבת השניה ויעש חירום (מלכים א' ז' מ' - נ').

סג. חל ר"ח טבת להיות בשבת קורין בשלשה ספרים, ומנהגינו שקורא בראשון בפרשת השבוע שבעה קרואים^ק ואומר אחריו קדיש, ומוציאים ספר שני ובזמן הוצאתו אומרים מזמור השמים מספרים^{קא} וקורא בשל ר"ח ואומר אחריו קדיש, ומוציאים ספר שלישי ובזמן הוצאתו אומרים מזמור שיר חנוכת הבית לדוד וקורא בשל חנוכה, למנהג השאמי אומר אחריו קדיש, ולמנהג הבלדי אין אומר קדיש אחריו. ומנהגינו שאין מוסיפין בהפטרה מפסוקי ראש חודש^{קב}.

הזכרה בברכת המזון

סד. בברכת המזון בברכת הארץ מוסיפים על הנסים שכח ולא הזכיר אם נזכר קודם שחתם בשם חוזר, ואם אחר שחתם בשם אינו חוזר, וכשיגיע להרחמן ואמר הרחמן יעשה עמנו

^{צח} סדור כנסת הגדולה ח"א עמ' תק"צ.

^{צט} שתילי זיתים תרפ"ד סק"ז.

^ק שתילי זיתים תרפ"ד סק"י. מהרי"ץ בע"ח, נחלת יוסף מנהגים.

^{קא} סדור כנסת הגדולה ח"א עמ' תקצ"א. [ויש שנהגו גם בהוצאת ספר שני לומר מזמור שיר חנוכת הבית לדוד].

^{קב} עי' שתילי זיתים תכ"ה ס"ב שהעלה הגהת הרמ"א שבשבת ור"ח שיום ראשון שלמחרתו הוא ג"כ ר"ח אין מוסיפים פסוק ראשון ואחרון מהפטרת מחר חודש, ודלא כמנהג שהביא מרן שם, סדור כנסת הגדולה ח"א עמ' תקצ"א.

נסים ונפלאות כשם שעשית לאבותינו בימים ההם בזמן הזה
בימי מתתיה וכו'ק^י.

סה. בשבת של חנוכה אם הזכיר של חנוכה ולא הזכיר של שבת
כשחזור ומברך אינו מזכיר של חנוכה כיון שאינה חובה ק^ד.

מנחה של שבת

סו. אין אומרים צדקתך במנחה של שבת ק^ה.

אבלות (ר"ל) בחנוכה

סז. נהגו לומר את ההלל בבית האבל ק^ו.

סח. אסור להגלות ספר תורה מבית הכנסת ולהוציאו למקום
אחר. לפיכך בבתי אבלים וחתנים אין קורין בתורה בשני
וחמישי ובמנחת שבת מלבד בראש חדש או חנוכה שקורין
קריאת המאורע בנגינתה ובטעמיה כל הקהל יחד מתוך
החומש ק^ז.

סט. מברין את האבל בחנוכה ק^ח.

ק^י רמ"א סי' תרפ"ב ס"א והעלהו בשתילי זיתים.

ק^י שתילי זיתים סי' קפ"ח ס"ק ט"ז בשם המג"א, אמנם המשנ"ב בשעה"צ ס"ק כ"א כתב דלא
העתיק דברי המג"א דדבריו אינן מוכרחין כמ"ש בפמ"ג, ור"ל שהפמ"ג הניח דברי המג"א
בצ"ע, אמנם הפמ"ג לא פירש מאיזה טעם הניח בצ"ע, אך בח"א כלל קנ"ד סעיף ט"ל נחלק
דמה שהזכיר בבהמ"ז הראשונה כמאן דליתא דמיא, [ולפלא שלא הביאו המשנ"ב], וראיתי שכן
הקשה גם האבנ"ז או"ח סי' ק"ז אות ד', ולענ"ד אי משום הא לא קשיא דהרי קי"ל בסי' קפ"ח
ס"ט דאע"ג דשכח א"צ לחזור ולזמן, אלמא דלאו כמאן דליתא הוא.

ק^י שו"ע רצ"ב ס"ב שתילי זיתים שם סק"ה שם, רמ"א תרפ"ג ס"א, פעולת צדיק ח"ג סי' ק"נ.

ק^י מהרש"י הלוי בשם חמיו מהר"א הכהן דברי ש"ח עמ', שו"ת החיים והשלום סי' קמ"א, סדור
כנסת הגדולה ח"א עמ' תש"ג. והנה רבינו השתילי זיתים סי' קל"א ס"ק י"א העלה שיטת
הפוסקים דאין אומרים הלל בבית האבל ובשם מג"א כתב דבחנוכה טוב שיאמר כל אחד בביתו,
אמנם בסי' תכ"ב כתב שאם יש מקומות שנהגו לאמרן אין מוחין בידם, ונראה שרמזו בזה על
מנהג תימן שנהגו לאמרן. [וכיוצ"ב כתבנו לעיל הע' סד לענין המנהג לצאת על ידי קטן
בהדלקת נ"ח].

ק^י מהר"י צובירי זצ"ל הלכות קריאת התורה בראש תא"ג פרשה מפורשה.

ק^י שתילי זיתים סי' תר"ע סק"ח.